

تاریخ

و فقهی

مؤلف: دکتر جلال جلالی زاده

عضو هیئت علمی دانشکده الهیات دانشگاه تهران

جلالی‌زاده، جلال، ۱۳۳۹ -
تاریخ فقه و فقها/ مؤلف جلال جلالی‌زاده .
تهران: نشر احسان، ۱۳۹۷ .
ص ۹۶۰
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۳۲۶-۱
موضوع: فقه -- تاریخ

Islamic law -- History

تاریخ فقه و فقها

Faqihs -- Biography

رده بندی کنگر: ۱۳۹۷، ص ۴۸، B۱

رده بندی دیویی: ۳۹/ ۹۷

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۰۰۲

تهران، خیابان انقلاب، وب سایت: دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، شماره ۴۰۶.

www.nashrehsan.com

تلفن: ۶۶۹۵۴۴۰۴

تاریخ فقه و فقها

مؤلف: دکتر جلال جلالی‌زاده

ناشر: نشر احسان

چاپخانه: چاپ مهارت

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۷

قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۳۲۶-۱

فهرست مطالب

۱۷	پیشگفتار
۲۱	مقدمه‌ی دکتر احمد نعمتی بر کتاب تاریخ فقه فقها
۲۱	نقد فقه در گذر تاریخ اجتهاد
۲۹	شریعت و فقه
۳۱	موضوع شریعت اسلامی
۳۳	نیاز به شریعت
۳۳	چرا شریعت باید آسمانی باشد؟
۳۵	راز تعدد شرایع آسمانی
۳۶	اقسام تشریح (قانونگذاری)
۳۷	جایگاه شریعت اسلامی در میان قوانین وضعی
۳۸	جایگاه شریعت اسلام در بین دیگر شرایع آسمانی
۴۲	اختلاف بین شریعت آسمانی و قوانین وضعی
۴۶	اهمیت شریعت اسلامی
۴۷	ارتباط شریعت اسلامی با شرایع پیشین
۴۷	رابطه شریعت اسلام با شریعت‌های آسمانی
۵۳	یهودیت و تشریح

- ۵۵ توراتی که امروز در دست یهود و نصاری است
- ۵۸ مسیحیت و تشریح
- ۵۹ تأثیر اسلام در تحوّل و تطوّر شریعت
- ۶۰ صلاحیت تطبیق شریعت اسلامی در روزگار معاصر
- ۶۱ اشتباه در مقایسه‌ی شریعت با قانون وضعی
- ۶۱ قیاس در بین دو چیز مختلف
- ۶۲ شریعت اسلام شریعت کاملی است
- ۶۵ استقلال شریعت اسلامی
- ۶۵ تأثیرپذیری شریعت اسلامی از حقوق روم
- ۶۶ ادله‌ی قائلین به تأثیرپذیری شریعت اسلامی از حقوق روم
- ۶۷ نقد ادله و بررسی آن‌ها
- ۷۵ مهم‌ترین اختلاف شریعت اسلام با حقوق روم
- ۷۸ ویژگی‌های شریعت اسلامی
- ۸۹ مزیت‌های شریعت اسلامی
- ۹۰ روش شریعت اسلامی اخلاقی است
- ۹۱ شریعت اسلام جهانی است
- ۹۳ اصولی که شریعت اسلامی بر آن‌ها بنا نهاده شده است
- ۹۸ مقاصد شریعت
- ۱۰۴ رابطه‌ی بین شریعت، تشریح و فقه
- ۱۰۴ مقایسه بین فقه و شریعت
- ۱۰۵ نسبت دین و شریعت
- ۱۰۶ نسبت بین فقه و شریعت
- ۱۰۶ تفاوت بین فقه و شریعت اسلامی
- ۱۰۸ فقه
- ۱۰۹ اقسام فقه
- ۱۱۱ ویژگی‌های فقه اسلامی
- ۱۱۲ گرایش جمعی در فقه اسلامی

۱۱۲ منزلت فقه در اسلام
۱۲۱ ادوار فقه
۱۲۹ دوره اول: قانونگذاری در زمان پیامبر ﷺ
۱۳۲ مراحل تشریح در زمان پیامبر ﷺ
۱۳۲ منابع قانونگذاری در زمان پیامبر ﷺ
۱۳۴ منابع احکام فقهی
۱۳۴ تشریح و قانونگذاری در عهد مکی
۱۳۸ روش تشریح احکام در زمان پیامبر ﷺ
۱۴۰ سنت نبوی در زمان پیامبر ﷺ
۱۴۰ اقسام سنت
۱۴۱ مرتبه‌ی سنت در تشریح قانونگذاری
۱۴۶ نسخ سنت با سنت و قرآن
۱۴۶ رابطه بین کتاب و سنت
۱۴۹ اجتهاد در زمان پیامبر ﷺ
۱۵۰ اجتهاد پیامبر ﷺ در احکام
۱۵۰ دیدگاه علما درباره اجتهاد پیامبر ﷺ
۱۵۲ آیا پیامبر ﷺ در اجتهاد خطا می‌کرده است؟
۱۵۲ حکمت از آرمودن پیامبر به سبب اجتهاد
۱۵۲ حکمت خطای پیامبر ﷺ در اجتهاد
۱۵۴ نمونه‌هایی از اجتهادهای پیامبر ﷺ
۱۵۵ اجتهاد صحابه در عصر حضرت
۱۵۵ ادله‌ی صاحبان دیدگاه اول
۱۵۵ ادله‌ی مخالفان
۱۵۶ اجتهاد در غیاب حضرت
۱۵۷ تلاش صحابه برای حفظ سنت و انتشار آن
۱۶۰ چگونگی دریافت حدیث
۱۶۱ نقش زنان صحابی در انتشار حدیث

۱۶۱	نقش زنان پیامبر در روایت حدیث
۱۶۲	تاریخ و سابقه‌ی تشریح برخی از احکام منصوص
۱۷۱	قضات در زمان پیامبر ﷺ
۱۷۲	مجتهدان و مفتیان در زمان پیامبر ﷺ
۱۷۳	دوره دوم: دوره رشد و کمال
۱۷۴	دوره اول: فقه در عصر صحابه (خلفای راشدین)
۲۰۱	روش قانونگذاران در عصر صحابه
۲۰۱	منابع تشریح در دوره صحابه
۲۰۲	گردآوری قرآن
۲۰۸	ویژگی‌های روش حدیث در زمان جمع‌آوری قرآن
۲۰۹	تفاوت صحابه در فهم قرآن
۲۱۰	منبع دوم: سنت نبوی
۲۱۱	حدیث «الأئمة من قریش»
۲۱۴	روش صحابه در روایت حدیث
۲۱۸	شبهات درباره‌ی روش صحابه در روایت حدیث و عمل کن به آن
۲۲۰	آثار عدم تدوین سنت در صدر اسلام
۲۲۱	منبع سوم: اجماع
۲۲۲	اقسام اجماع
۲۲۲	حجیت اجماع
۲۲۲	امکان اجماع
۲۲۳	بیان امکان علم به اجماع
۲۲۳	امکان نقل اجماع
۲۲۳	پیدایش فکر اجماع
۲۲۳	دوره‌های تاریخ اجماع
۲۲۴	اساس قانونگذاری اجماع
۲۲۷	اقسام رأی
۲۲۸	قیاس

۲۲۹ ادله‌ی موافقان قیاس
۲۳۱ آزادی اندیشه و بیان در زمان صحابه
۲۳۲ روش اجتهاد خلفای راشدین
۲۳۲ روش ابوبکر صدیق در تشریح و قانونگذاری
۲۳۳ روش تشریح در دوره‌ی عمر بن خطاب
۲۳۳ منابع اجتهاد در نزد عمر <small>رضی الله عنه</small>
۲۳۴ تشریح در دوره عثمان بن عفان
۲۳۵ منابع اجتهاد در زمان حضرت عثمان
۲۳۵ تشریح در زمان علی بن ابی طالب
۲۳۶ منابع مورد اعتماد علی بن ابی طالب
۲۳۶ کارنامه‌ی خلفا در زمینه قانونگذاری
۲۳۷ حجیت قول صحابی
۲۳۹ مدارس و مذاهب فقهی ثمره‌ی اجتهاد صحابه
۲۴۰ حجیت قول و مذهب صحابی بر تابعین و بعد از آن
۲۴۲ مهم‌ترین اجتهادات صحابه و مسائل فقهی مروری بر اختلاف
۲۴۲ شوری و تطبیق آن در دوره‌ی خلفای راشدین و تاثیر آن بر قانونگذاری
۲۴۴ نمونه‌هایی از اختلاف فقهی در بین صحابه
۲۴۵ مسائل مورد اختلاف صحابه
۲۵۴ ضامن بودن صنعتگران
۲۵۶ اهتمام صحابه و تابعین به مسائل مستحدثه
۲۵۷ جواز فتوی با استناد به اقوال صحابه و تابعین
۲۵۸ آسانگیری در روش اجتهادی صحابه و تابعین
۲۵۸ روش تابعین
۲۵۸ نص و اجتهاد
۲۶۲ سیره و زندگی مجتهدان صحابه
۳۱۲ مرتبه‌ی صحابه از لحاظ فتوا دادن
۳۱۳ دوره تابعین و تابعین آنان

۳۱۴ منزلت تابعین
۳۱۵ چگونگی فراگیری فقه صحابه
۳۱۸ فقهای مکه
۳۱۸ مفتیان بصره
۳۱۹ فقها و مفتیان کوفه
۳۲۰ فقها و مفتیان شام
۳۲۰ فقها و مفتیان مصر
۳۲۰ فقها و مفتیان ایران
۳۲۰ فقها و مفتیان اندلس
۳۲۰ فقها و مفتیان یمن
۳۲۱ فقها و مفتیان بغداد
۳۲۱ تفاوت روش فقهی صحابه با تابعین
۳۲۲ وضعیت قانونگذاری در این دوره
۳۲۳ مهم‌ترین ویژگی‌های دوره‌ی تابعین
۳۲۵ شیوع روایت حدیث
۳۲۶ ظهور جاعلان حدیث
۳۲۶ مهم‌ترین عوامل وضع حدیث
۳۲۸ تأثیر وضع حدیث در قانونگذاری
۳۲۸ مخالفت وضع‌کنندگان
۳۲۹ تلاش عالمان
۳۳۰ علنی شدن وضع حدیث
۳۳۱ حکم روایت حدیث موضوع
۳۳۱ روش تابعین در شناخت احکام فقهی
۳۳۲ اهتمام به رأی از سوی تابعین
۳۳۳ ارزش و جایگاه مذهب تابعی
۳۳۴ تشریح و قانونگذاری در دوره‌ی تابعین
۳۳۷ تأثیر اختلاف سیاسی در تشریح و قانونگذاری اسلامی

۳۳۹	حکومت در اسلام
۳۴۰	حکومت در دوره‌ی خلفای راشدین (۱۱-۴۰ هـ)
۳۴۰	روش تعیین خلیفه
۳۴۱	ضرورت اجتهاد و اسباب آن در عصر تابعین
۳۴۳	مدرسه‌ی حدیث در مدینه
۳۴۳	روش اجتهاد تابعین
۳۴۸	ویژگی‌های اجتهاد تابعین
۳۵۶	مهم‌ترین آثار اجتهاد تابعین در تاریخ
۳۵۹	تقسیم مسلمانان به گروه‌های خوارج، شیعه، معتدل
۳۵۹	خوارج
۳۶۶	شیعه
۳۷۳	تأثیر تشیع در فقه اسلامی
۳۷۵	ادوار فقه امامیه
۳۷۶	زیدیه
۳۸۰	اسماعیلیه
۳۸۲	مدارس فقهی
۳۸۴	مدرسه‌ی اهل حدیث
۳۹۶	مدرسه‌ی رأی (کوفه)
۴۰۶	اشتباهات اهل رأی
۴۱۴	زندگی‌نامه‌ی برخی از علمای تابعین
۴۴۷	مدرسه اهل ظاهر (ظاهریه)
۴۴۸	اشتباهات ظاهریه
۴۵۱	مقایسه‌ی بین مکاتب فقهی
۴۵۳	انحراف مسیر از سوی برخی از اهل حدیث
۴۵۵	دوره‌ی سوم: دوره تکوین و پیدایش مذاهب
۴۶۰	پیدایش جنبش‌های علمی در دوره‌ی بنی‌امیه
۴۶۱	آغاز جنبش علمی در دوره‌ی عباسیان

۴۶۳	عوامل شکوفایی جنبش فقهی در دوره‌ی عباسیان
۴۷۱	تدوین علوم
۴۷۲	تفسیر
۴۷۳	تدوین سنت
۴۷۴	اختلاف بین متکلمان و محدثان
۴۷۴	تدوین علم اصول فقه
۴۷۵	اسباب تدوین اصول فقه
۴۷۷	ظهور اصطلاحات فقهی
۴۷۸	تأثیر عرف در تشریح
۴۷۹	گسترش جنبش تألیف فقه
۴۸۲	در مدینه‌ی منوره
۴۸۲	بزرگان کوفه
۴۸۳	در بصره
۴۸۳	در بغداد
۴۸۳	در مصر
۴۸۴	در شام
۴۸۴	در خراسان
۴۸۴	در یمن
۴۸۵	در آفریقا
۴۸۵	در اندلس
۴۸۶	ظهور پیشوایان مذاهب فقهی
۴۸۷	دوره چهارم: عصر پیشوایان مجتهد (از سال ۱۰۱ هـ تا ۳۲۰ هـ)
۵۰۶	امام شهید، امام ابوحنیفه نعمان
۵۳۹	مشهورترین شاگردان امام ابوحنیفه
۵۳۹	۱. ابویوسف
۵۴۱	۲. محمد بن حسن شیبانی
۵۴۳	۳. حسن بن زیاد

۴. زفر بن الهذیل ۵۴۴
- دیگر شاگردان امام ابوحنیفه ۵۴۵
- اصطلاحات مذهب امام ابوحنیفه ۵۵۱
- مالک بن انس، عاشق مدینه و امام الحرمین ۵۵۲
- امام شافعی: قاضی شریعت و خطیب فقها ۵۸۰
- امام احمد بن حنبل: امام مفتی علیه ۶۳۹
- مذاهب متروک و امامان آن‌ها ۶۶۶
- امام ابن حزم: ادیب، فقها ۶۹۰
- دوره پنجم: دوره علید و تعصب مذهبی ۶۹۷
- فقه پس از دوره‌ی ائمه‌ی مجتهدین ۶۹۷
- موضع‌گیری ائمه در مقابل تقلید ۷۰۰
- دیدگاه مذاهب چهارگانه نسبت به کدیگ ۷۰۲
- حرکت تدریجی تقلید ۷۰۲
- انسداد باب اجتهاد، اسباب و آثار ۷۰۴
- مسدود شدن باب اجتهاد ۷۰۵
- فقه در عصر تقلید مذاهب ۷۱۱
- تلاش علما در این مرحله از مراحل تقلید ۷۱۱
- مبحث دوم: مرحله‌ی تقلید محض ۷۱۳
- تلاش‌های فقهی در این دوره ۷۱۹
- فقه در دوره‌ی ضعف ۷۲۱
- آثار تقلید و تعصب مذهبی ۷۲۳
- آثار سلبی تقلید از دیدگاه مخالفان ۷۲۴
- نشانه‌های نوآوری در دوره ضعف ۷۲۷
- حکم تقلید ۷۳۰
- دوره‌ی ششم: فقه در دوره نهضت بیداری و نوآوری ۷۳۵
- جنبش احیاء و نوآوری ۷۳۶
- محیط تاریخی پیدایش جنبش قانون‌گذاری اسلامی ۷۳۷

- ۷۳۸ وضعیت فقه در آغاز دوره‌ی جدید.
- ۷۴۱ فراخوانی به احیاگری و نوآوری.
- ۷۴۳ نشانه‌های نوآوری و احیاگری.
- ۷۴۵ پیدایش دیدگاه‌های معاصر و اسباب تمایز آن‌ها.
- ۷۴۶ دیدگاه‌های اجتهادی معاصر.
- ۷۷۲ مدرسه‌ی مصر.
- ۷۹۴ مدرسه فقهی تونس.
- ۸۰۸ مدرسه‌ی فقهی مراکش و الجزائر.
- ۸۱۸ مدرسه‌ی فقهی استانه.
- ۸۳۰ مدرسه‌ی فقهی شام.
- ۸۴۵ مدرسه‌ی فقهی هند.
- ۸۵۶ مدرسه‌ی فقهی کرستان.
- ۸۸۵ دوره هفتم: عصر تقنین سده ۱۳۰۰ هجری قمری و معاجم فقهی.
- ۸۹۰ دگرگونی روش قانون‌گذاری.
- ۸۹۱ مجامع فقهی.
- ۸۹۲ تألیف موسوعات فقهی.
- ۸۹۴ تلاش برای پویایی فقه در عصر حاضر.
- ۸۹۵ تلاش برای تجدید فقه اسلامی.
- ۸۹۷ تلاش‌های فردی در زمینه احیای فقه.
- ۸۹۸ مزیت‌های سده‌ی چهاردهم هجری قمری از ناحیه‌ی فقهی.
- ۸۹۸ ضرورت تقنین فقه اسلامی.
- ۸۹۹ جنبش فقه اسلامی در قرن بیستم.
- ۹۰۱ منابع.

پیشگفتار

فقه یکی از دانش‌های گران‌بنا و ارزشمند در میان مجموعه‌ی علوم اسلامی است که دانستنش بر هر فرد مسلمان لازم و ضروری است، اما به نسبت کسانی که در این دانش از تخصص برخوردارند و عمری را در راه آموختن و آموزش آن صرف کرده‌اند، جد و جهدی نموده و فقیه و مجتهد شده‌اند تکلیف، سنگین‌تر و مسئولیت بیشتر است. زیرا برای فقه‌نویسان بر تکلیف، آشنایی با مسایل حلال و حرام به نسبت آگاهی بر مسایل فقه، بیان احکام، حکمت، فلسفه و اهمیت آن‌ها بر او لازم است. آشنایی با فقه می‌طلبد که از ساحل این اقیانوس پهناور فراتر رود، در اعماق آن حرکت کند، با ملاحان و ناخدایان کشتی فقه آشنا شود و سیر تاریخی، تحولات، تطورات و فراوانی نشیب‌های آن را بررسی نماید و از تجارب و تخصص‌های متخصصان و صاحب‌نظران در این زمینه بهره‌مند شود.

یکی از کارهایی که در این زمینه لازم است فقه‌پژوهان با آن آشنا و آگاه باشند، تاریخ فقه است که عدم آشنایی با آن یک ضعف و نقص به‌شمار می‌رود و نیز یکی از کارهایی که به‌جهت لازم است، آشنایی با نظرات و دیدگاه‌های فقها و انمهی مذاهب است و انجام آن میسر نمی‌شود مگر این‌که با سرگذشت آنان، فعالیت‌ها و تحولاتی که در زندگی آنان به وقوع پیوسته است آشنا شود، چون اهمیت آشنایی با تاریخ علم، کمتر از مسایل آن نیست.

بنابراین آشنایی با ادوار فقه برای طالبان این علم و دانشجویان این رشته جزء ضروریات است و بدون اطلاع بر تاریخ و سیر تحولات آن همچنان‌که در هر علمی لازم است، در اجتهادات و تلاش‌های

خود نمی‌توانند موفق باشند؛ بنابراین قبل از هر چیز لازم است تعریفی از تاریخ و فقه چه در معنای لقبی و یا معنای خاص آن داشته باشیم، در آغاز به تعریف تاریخ و فقه به‌طور جداگانه می‌پردازیم. مراد از تاریخ یعنی شناخت زمان؛ گفته می‌شود: «أَرخ الكتاب وأَرخه وأرخه.» (یعنی وقت و زمانش را بیان کرد.) در اصطلاح، علم تاریخ یعنی علمی که متضمن بیان حوادث و زمان وقوع آن‌ها و تأثیری است که در زندگی مردم دارند. و تاریخ هر علمی یعنی زمان پیدایش و نشأت آن، همراه با مراحل تطوّر و زندگی دانشمندان آن علم و آثاری که برای خدمت به این علم تقدیم نموده‌اند. هر چند تاریخ علوم به‌صورت مجمل و کلی در کتاب‌های تاریخ عمومی در هنگام بحث درباره حوادث و زندگی شخصیت‌ها بیان شده است، اما این که تاریخ هر علمی به صورت منظم، مرتب و سیستماتیک که دارای موضوع، قواعد و فایده باشد در گذشته آن‌گونه که بایسته است به آن پرداخته نشده است، مگر معابد شناسی است. بانی مانند ابن خلدون که در مقدمه‌اش مباحثی را به این موضوع اختصاص داده است. این جلدهن در کتاب مقدمه در باب ششم درباره‌ی علم و اقسام آن، آموزش و راه‌های آن و حالاتی که در این راه ماریض آن می‌شود بحث نموده و فصل هفتم از این باب را به علم فقه تخصیص داده است.^۱

دکتر حسن ابراهیم حسن در کتاب تاریخ ساسی اسلام، بانی را به فرهنگ و علم اختصاص داده و درباره علوم نقلی و عقلی و جنبش علمی و کتاب‌هایی که در آن‌باره نوشته شده سخن گفته است. استاد احمد امین در کتاب‌های فجرالاسلام، ضحی الاسلام و ظهر الاسلام، زندگی فکری و علوم و معارف در تاریخ اسلام را مورد بررسی قرار داده است. اما تاریخ فقه و فقها یکی از دانش‌هایی است که کمتر به آن پرداخته شده و تنها در چند سال اخیر کتاب‌هایی به زبان عربی نگاشته شده که مفصل و جامع نیست و در زبان فارسی جز چند کتاب اثری در این‌باره به چشم نمی‌خورد و درباره فقه اهل سنت تاکنون اثری در این‌باره نگاشته نشده است. اگر خداوند توفیق دهد شاید این تألیف که برگرفته از زحمات دیگر استادان اسلام‌پژوهان باشد، اولین قدم اولیه در این مسیر باشد.

بدین سبب لازم است کتابی درباره‌ی تاریخ این علم به زبان فارسی به رشته‌ی تحریر درآید تا دیگران را که صالح‌تر و فارغ‌البالتراند بر سر شوق آورد، تا آثار معتبرتری پدید آورند و امید است چنین باشد.